

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ

УДК 340+341+342

DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-2-87>

Володимир Анатолійович Устименко

*Національна академія наук України
Київ, Україна*

*Національна академія правових наук України
Харків, Україна*

*Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Макутова Національної академії наук України»
Київ, Україна*

Руслан Аятшахович Джабраїлов

*Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Макутова Національної академії наук України»
Київ, Україна*

Тетяна Степанівна Гудіма

*Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Макутова Національної академії наук України»
Київ, Україна*

Станіслав Вадимович Сєребряк

*Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Макутова Національної академії наук України»
Київ, Україна*

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЯК ЗАСІБ УТВЕРДЖЕННЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ: ПОГЛЯД КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРАВА ЄС ТА ПРАКТИКИ ЄСПЛ

Анотація. *Проведене дослідження засвідчує, що верховенство права як фундаментальна правова цінність та юридична категорія глибоко інтегрована в конституційно-правову матерію національних правопорядків та складає невід'ємну основу міжнародного права та правових систем наддержавних об'єднань. Спираючись на практику Суду Справедливості ЄС, обґрунтовано положення про те, що, у разі порушення принципу верховенства права на етапі розробки правової норми або її застосування, приведенню стану урегульованості суспільних відносин у відповідність із справедливістю як однією з основних засад права має сприяти ефективна судова влада, яка має запобігати свавілля у разі її допу-*

цення з боку держави в особі її органів влади. Доводиться, що судова практика щодо вирішення справ із окремих категорій спорів, предметом яких виступають права та законні інтереси громадян, демонструє тлумачення та застосування актів законодавства в спосіб, що не узгоджується з принципом верховенства права. Зазначене знайшло підтвердження на прикладі найбільш резонансних справ, предметно пов'язаних із захистом прав громадян, порушених у зв'язку із недотриманням порядку та умов призову на військову службу під час мобілізації. Зроблено наголос на тому, що колізії в тлумаченні та застосуванні актів законодавства, створювані Верховним Судом, слід визнати результатом непослідовного (вибіркового) врахування основоположних принципів права, як-то принципу «протиправні дії не тягнуть за собою правомірних наслідків», який слід розглядати в системному взаємозв'язку з принципом верховенства права та законністю як його складовою, а також неналежного врахування Конвенції, практики ЄСПЛ та права ЄС.

Ключові слова: принцип верховенства права, фундаментальні цінності, ЄСПЛ, право ЄС, справедливість, права та законні інтереси громадян.

Volodymyr A. Ustymenko

*National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

*National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine*

*State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research
of National Academy of Sciences of Ukraine»
Kyiv, Ukraine*

Ruslan A. Dzhabrailov

*State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research
of National Academy of Sciences of Ukraine»
Kyiv, Ukraine*

Tetiana S. Hudima

*State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research
of National Academy of Sciences of Ukraine»
Kyiv, Ukraine*

Stanislav V. Sieriebriak

*State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research
of National Academy of Sciences of Ukraine»
Kyiv, Ukraine*

THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW AS A MEANS OF UPHOLDING FUNDAMENTAL VALUES: A PERSPECTIVE THROUGH THE LENS OF EU LAW AND ECHR CASE LAW

Abstract. *The research conducted demonstrates that the rule of law, as a fundamental legal value and juridical category, is deeply integrated into the constitutional and legal fabric of na-*

tional legal systems and constitutes an inseparable foundation of international law and the legal systems of supranational unions. Drawing on the case law of the Court of Justice of the European Union, it is substantiated that, in cases where the rule of law principle is violated during the drafting of a legal norm or its application, an effective judiciary must act to prevent arbitrariness by the state (represented by its authorities) and bring the regulation of social relations into line with justice as one of the fundamental tenets of law. It is argued that judicial practice in resolving certain categories of disputes concerning the rights and legitimate interests of citizens demonstrates the interpretation and application of legislative acts in a manner that is inconsistent with the rule of law principle. This is evidenced by some of the most high-profile cases directly related to the protection of citizens' rights violated due to non-compliance with the procedure and conditions of conscription during mobilization. Emphasis is placed on the fact that the conflicts in the interpretation and application of legislative acts created by the Supreme Court should be regarded as the result of inconsistent (selective) consideration of fundamental principles of law, such as the principle that «unlawful acts do not give rise to lawful consequences», which should be considered in systematic correlation with the rule of law principle and legality as its component, and as the result of inadequate consideration of the Convention, the case law of the ECHR and EU law.

Keywords: *rule of law principle, fundamental values, ECHR, EU law, justice, rights and legitimate interests of citizens.*

ВСТУП

Верховенство права як фундаментальна правова цінність та юридична категорія глибоко інтегрована в конституційно-правову матерію національних правопорядків та складає невід'ємну основу міжнародного права та правових систем наддержавних об'єднань.

Невипадково євроінтеграційний процес змодельований таким чином, що переговори про вступ України до ЄС розпочинаються та завершуються виконанням завдань і дотриманням контрольних показників реформ, установлених дорожніми картами, підготовлених Україною в межах кластеру 1 «Основи процесу вступу до ЄС». Зокрема, у медіа представлені дорожні карти з питань верховенства права, функціонування демократичних інституцій, реформи державного управління, а також план заходів щодо захисту прав осіб, які належать до національних меншин (спільнот) України [1–4].

Особлива роль реформ у межах кластеру 1 «Основи процесу вступу до ЄС» зумовлюється превалюванням ціннісного підходу, який набуває конститутивно-го, парадигмального та системоутворюючого значення.

Вищенаведеним обумовлюється актуальність та своєчасність підготовки цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Верховенство права є однією з фундаментальних категорій, якій у правовій науці приділяється значна увага. З часу, коли британський правник А. V. Dicey запропонував сучасне бачення змістовних елементів поняття «верховенство права» [5], наукові підходи до розуміння ролі та значення цієї категорії істотно еволюціонували.

Природним чином значного поширення набули дослідження іноземних науковців, у працях яких приділялася особлива увага як самій концепції верховенства права, так і практичній реалізації його регулятивного потенціалу. Можна виділити лише деякі з таких наукових праць, підготовлених М. Dawson [6], С. Hillon [7], J. Jowell [8], J.-W. Müller [9], W. Schroeder [10], К. Tuori [11], К. Turner [12] та ін.

Глибоке осмислення проблематики формування ідеї та доктрини верховенства права на національному рівні представлене в роботах правознавців сучасної доби розвитку України.

Зокрема, особливе місце варто відвести монографічним дослідженням, а саме багатотомна (у 3-х книгах) монографія за авторством С. П. Головатого «Верховенство права» [13], «Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики» (у 2-х книгах) за заг. ред. Ю. С. Шемшученка [14], «Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики» (гол. ред. П. М. Рабінович) [15] та ін.

Безперечно, привертають увагу комплексні наукові статті за авторством М. І. Козюбри [16], В. Ф. Погорілка [17], П. М. Рабіновича [18], В. М. Селіванова [19], О. В. Скрипнюка [20] та інших провідних учених.

Додатково доцільно згадати економічні дослідження, удостоєні Нобелівської премії в 2024 році та які ґрунтовно довели значущість верховенства права для розвитку держави. Зокрема, у дослідженні Daron Acemoglu, Simon Johnson та James A. Robinson зазначається, що суспільства з поганим верховенством права та інститутами, які експлуатують населення, не генерують зростання чи змін на краще [21].

Наявний науковий доробок створює методологічну основу цього дослідження, створюючи наукове підґрунтя для висвітлення проблем, пов'язаних із дотриманням принципу верховенства права за сучасних умов євроінтеграції та з урахування особливостей правового режиму воєнного стану. Саме крізь призму цих юридичних обставин сформульовано висновки та запропоновано шляхи вирішення виявлених суперечностей у правозастосовній та правотлумачній діяльності.

Метою статті є обґрунтування шляхів вирішення проблем, пов'язаних із дотриманням принципу верховенства права за сучасних умов євроінтеграції та з урахування особливостей правового режиму воєнного стану, крізь призму права ЄС та практики ЄСПЛ.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, який у поєднанні із загальнонауковими й спеціально-юридичними методами забезпечив комплексне дослідження принципу верховенства права як структурного елементу правової системи України та Європейського Союзу.

Застосування діалектичного методу дозволило виявити динаміку трансформації верховенства права – від абстрактного політико-правового ідеалу до інсти-

туціоналізованого засадничого принципу становлення та розвитку демократичного політико-правового режиму, значущість якого значно посилюється в умовах екзистенційних загроз. Даний метод дав змогу проаналізувати взаємодію формальних і змістовних компонентів верховенства права в процесі євроінтеграції та функціонування національного правового порядку в умовах збройного конфлікту. Історико-правовий метод застосовувався для аналізу еволюції верховенства права в європейській правовій традиції, зокрема в практиці Суду Справедливості ЄС та Європейського суду з прав людини. Цей метод дозволив простежити формування змістовних стандартів принципу, що стали орієнтирами для держав-кандидатів на вступ до ЄС. Метод правової герменевтики забезпечив тлумачення положень Договору про Європейський Союз, Договору про функціонування ЄС, Регламенту 2020/2092 та інших актів права ЄС, рішень Суду Справедливості ЄС та ЄСПЛ, а також норм Конституції України. У такий спосіб було досліджено способи конкретизації змісту принципу верховенства права через нормативні, інституційні та процедурні механізми. Системно-структурний метод дав змогу осмислити принцип верховенства права як комплексне правове явище, яке поєднує кілька взаємопов'язаних складових – юридичну визначеність, незалежність судової влади, недопустимість свавілля, ефективний контроль за законністю дій влади, дотримання фундаментальних прав. Це дозволило виявити відповідність української моделі судової влади європейським ціннісно-нормативним стандартам. Порівняльно-правовий метод було використано для аналізу механізмів реалізації принципу верховенства права в правових системах держав-членів ЄС та держав-кандидатів. Особливу увагу приділено практикам Польщі та Угорщини, що дозволило окреслити потенційні ризики, що можуть створюватися в разі недотримання з боку держав-членів цінностей ЄС, у тому числі, верховенства права. Формально-юридичний метод дав змогу здійснити структурний аналіз правових норм, що визначають зміст та імперативність принципу верховенства права в європейській та національній правовій системах.

Емпіричну базу дослідження становлять: рішення Суду Справедливості ЄС (зокрема, у справах *Poland v. Parliament and Council*, *Hungary v Parliament and Council*); практика ЄСПЛ, яка конкретизує зміст верховенства права у взаємозв'язку з правом на справедливий суд у межах Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; рішення Конституційного Суду України, зокрема в частині співвідношення справедливості та верховенства права; окремі рішення судів загальної юрисдикції, у тому числі найвищої інстанції – Верховного Суду – у справах, пов'язаних із реалізацією права громадян на захист від свавілля, особливо в умовах правового режиму воєнного стану; документи Європейської Комісії, аналітичні доповіді Венеційської комісії, посібники ЄСПЛ, що описують особливості змістовного наповнення та практичного застосування принципу верховенства права, його системних зв'язків із іншими фундаментальними цінностями, визначають важливу роль у забезпечення прав людини.

Такий комплекс методів дозволив об'єктивно оцінити стан реалізації принципу верховенства права в Україні з урахуванням європейського досвіду, сучасних викликів та обмежень воєнного часу, і водночас – окреслити перспективи його ефективної імплементації в контексті адаптації до права ЄС.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Верховенство права окремо згадується серед цінностей, на яких побудовано ЄС, що знайшло вияв у ст. 2 Договору про ЄС як акті первинного права ЄС, яка містить наступне положення: «Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків.» [22].

Дотримання перелічених у ст. 2 Договору про ЄС цінностей виступає умовою подання європейською державою заявки на набуття членства в ЄС. Зазначене положення отримало закріплення в ч. 1 ст. 49 Договору про ЄС, а саме: «Будь-яка європейська держава, яка поважає цінності, зазначені в статті 2, та віддана їх поширенню, може подати заявку на набуття членства у Союзі.» [22].

У виданні «Вступ до політичної системи Європейського Союзу» А. Пароль привертає увагу до наслідків порушення цінностей ЄС, окремо наголошуючи на всеохоплюючому характері заходів, що вживаються ЄС, спрямованих на забезпечення дотримання принципу верховенства права. Серед таких заходів дослідниця виділяє заходи судового та політичного контролю, а саме можливість подання скарги до Суду ЄС за невиконання державою-членом ЄС договірних зобов'язань, а також застосування процедур, передбачених ст. 7 Договору про ЄС, і механізму обумовленості доступу до коштів із бюджету ЄС [23, с. 58].

При цьому процедура, передбачена ст. 7 Договору про ЄС, складається з двох взаємообумовлених етапів, які можна охарактеризувати як превентивний та захисний залежно від ступеня тяжкості порушення цінностей, зазначених у ст. 2, та тривалості такого порушення. Зокрема, превентивна функція заходів, передбачених ч. 1 ст. 7 Договору про ЄС, полягає в надсиланні державі-члену відповідних рекомендацій у разі явного ризику тяжкого порушення цінностей. Водночас, існування постійного та істотного порушення цінностей, визначених ст. 2 Договору про ЄС, зумовлює вжиття захисних заходів, які полягають у призупиненні певних прав відповідної держави-члена, що впливають із застосування Договорів, включаючи право голосу представника уряду держави-члена в Раді (ч. 3 ст. 7) [22].

Якщо застосування ст. 7 Договору про ЄС є можливим, у тому числі, у випадках, коли порушення виявляється як у сферах, що регулюються правом ЄС, так і тих, що передбачають виключну компетенцію держав-членів (автономний рівень) (пп. 1.1 п. 1 Повідомлення Комісії Раді та Європейському Парламенту щодо статті 7 Договору про Європейський Союз – Дотримання та просування

цінностей, на яких заснований Союз) [24], то застосування захисного механізму, закріпленого ст. 258 Договору про функціонування ЄС здійснюється у випадках, коли порушення цінностей ЄС має своєю природою недотримання відповідних положень права ЄС (п. 3 Повідомлення Комісії до Європейського Парламенту та Ради «Нові рамки ЄС для зміцнення верховенства права») [25].

Зокрема, Європейська Комісія може звернутися до Суду ЄС, якщо вважає, що держава-член не виконала зобов'язання за Договорами та не дотримується підготовленого Європейською Комісією висновку (ст. 258 Договору про функціонування ЄС). Якщо Суд ЄС визнає, що держава-член не виконала зобов'язання за Договорами, від держави вимагається вжити необхідних заходів для виконання рішення Суду. Якщо Суд визнає, що відповідна держава-член не виконала рішення Суду, Суд може накласти на неї зобов'язання сплатити тверду суму або пеню. При цьому Європейська Комісія визначає розмір твердої суми або пені, що підлягають сплаті відповідною державою-членом, які Комісія вважає належними за цих обставин. Саме такий алгоритм дій Європейської Комісії та Суду ЄС установлений ст. 260 Договору про функціонування ЄС [22].

Практика застосування механізму накладення штрафних санкцій до держави-члена внаслідок порушення принципу верховенства права поступово розвивалася та набула найбільшого резонансу в межах механізму обумовленості, який, як зазначає А. Пароль, також відомий як «гроші за верховенство права» [23, с. 215]. Підвалини цього механізму було закладено в Регламенті (ЄС, Євратом) 2020/2092 Європейського парламенту та Ради від 16.12.2020 про загальний режим умов для захисту бюджету Союзу (далі – Регламент 2020/2092) [26].

Як зазначено у п. 7 преамбули Регламенту 2020/2092, щоразу, коли держави-члени виконують бюджет Союзу, включаючи ресурси, виділені через Інструмент відновлення ЄС, створений відповідно до Регламенту Ради (ЄС) 2020/2094, а також через позики та інші інструменти, гарантовані бюджетом Союзу, та який би метод реалізації вони не використовували, *повага до верховенства права є важливою передумовою для дотримання принципів належного фінансового управління*, закріплених у ст. 317 Договору про функціонування ЄС. Про значну більшу роль верховенства права для розвитку економік держав-членів ЄС та розвитку демократичних режимів висновується в п. 11 преамбули Регламенту 2020/2092 із акцентом на тому, що повага до верховенства права має важливе значення не лише для громадян Союзу, але й для бізнес-ініціатив, інновацій, інвестицій, економічної, соціальної та територіальної згуртованості, а також належного функціонування внутрішнього ринку, який найбільше процвітатиме там, де є міцна правова й інституційна база. У зв'язку з цим проголошується про існування чіткого взаємозв'язку між повагою до верховенства права та ефективним виконанням бюджету Союзу відповідно до принципів розумного фінансового управління (п. 13 преамбули Регламенту 2020/2092).

Нормативне закріплення правового зв'язку між дотриманням принципу верховенства права та можливістю розпорядження коштами, що виділяють-

ся державам-членам ЄС, з бюджету ЄС у подальшому було визнано легітимним у рішеннях Суду Справедливості в справах C-156/21 Hungary v Parliament and Council ECLI:EU:C:2022:97 та C-157/21 Poland v Parliament and Council ECLI:EU:C:2022:98.

Спроби Угорщини та Польщі домогтися скасування Регламенту 2020/2092, обґрунтовуючи свої вимоги перевищенням ЄС своїх повноважень і порушенням принципу правової визначеності, як зазначається в посібнику «Судова практика Суду Справедливості ЄС з питань верховенства права та її значення для України», підготовленому Т. Комаровою та А. Лазовські, не знайшли підтримки з боку Суду Справедливості ЄС [27, с. 47–50].

Авторами згаданого посібнику наведено важливі висновки, яких дійшов Суд Справедливості ЄС, розглядаючи справи за позовами Угорщини та Польщі, а саме [27, с. 47–49]:

Регламент 2020/2092 спрямований на захист бюджету Союзу від наслідків, спричинених порушенням принципу верховенства права, і не є покаранням за це порушення як таке;

дотримання цінностей, визначених у ст. 2 Договору про ЄС, не можна зводити до зобов'язання, яке держава-кандидат має виконати, щоб лише приєднатися до Європейського Союзу, і яким вона може знехтувати після приєднання;

горизонтальний «механізм обумовленості», що встановлений Регламентом 2020/2092, який робить отримання фінансування з бюджету Союзу залежним від дотримання державою-членом принципу верховенства права, може підпадати під повноваження, надані установчими договорами ЄС для встановлення фінансових правил, що стосуються виконання бюджету Союзу;

процедура за ст. 7 Договору про ЄС і процедура, встановлена Регламентом 2020/2092, переслідують різні цілі.

Підводячи підсумок проведеному аналізу позицій Суду Справедливості у справах за позовами Угорщини та Польщі, Т. Комаровою та А. Лазовські узагальнено наводяться важливі рекомендації, корисні для врахування в національній правотворчій та правозастосовній практиці, а саме [27, с. 49–50]:

– рішення Суду справедливості є важливим для розуміння того, що принцип верховенства права є *«суворо юридичним»*, а не *«чисто політичним»* поняттям, яке є спільним для всіх держав-членів ЄС. У рівній мірі вказане поширюється на держави-кандидати на членство у ЄС, які проходять процес перевірки на відповідність принципу верховенства права.

На додаток до цього висновку можна наголосити на важливості доведення реального дотримання принципу верховенства права та його практичної застосовності. Насамперед, цьому слугують ключові положення кластеру 1 «Основи процесу вступу до ЄС», крізь призму яких оцінюється ступінь відповідності Копенгагенським критеріям вступу до ЄС та які окремо згадуються в п. 4 преамбули Регламенту 2020/2092;

– посилання на національну ідентичність не може використовуватися для відступу від загального принципу верховенства права. Навпаки, повага до нього є чітким юридичним зобов'язанням згідно із законодавством ЄС, а не просто політичним зобов'язанням;

– цінності ЄС є важливими не лише на етапі приєднання держави до ЄС, але й також весь час членства держави в ЄС (так званий принцип «незворотності» щодо поваги верховенства права).

У розвиток цього застереження важливо відзначити, що п. 5 преамбули Регламенту 2020/2092 робить наголос на тому, що закони та практика держав-членів повинні продовжувати відповідати спільним цінностям, на яких засновано Союз.

Слід погодитися з Т. Комаровою та А. Лазовські в тому, що зазначені рішення Суду Справедливості ЄС у справах за позовами Угорщини та Польщі дозволяють усвідомити роль принципу верховенства права в забезпеченні правопорядку та його системний зв'язок із іншими основоположними цінностями ЄС.

Прецедентна практика Суду Справедливості ЄС, безперечно, має важливе значення для підвищення якості як правотворчої діяльності, так і практики правозастосування. І якщо допускається порушення принципу верховенства права на етапі розробки правової норми або її застосування, то приведенню стану врегульованості суспільних відносин у відповідність із справедливістю як однією з основних засад права, на що було зроблено наголос у рішенні Конституційного Суду України від 02.11.2004 № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання (пп. 4.1 п. 4 мотивувальної частини) [28], має сприяти ефективна судова влада, яка має запобігати свавілля в разі її допущення з боку держави в особі її органів влади.

У доповіді Венеційської комісії № 512/2009 «Верховенство права», яка схвалена на 86-му пленарному засіданні 25–26.03.2011, переклад якої на українську мову здійснено С. Головатим, у п. 37 наводяться вісім «інгредієнтів» верховенства права, що включає: «(1) доступність закону (у тому значенні, що закон має бути зрозумілим, чітким та передбачуваним); (2) питання юридичних прав мають бути вирішені нормами права, а не на основі дискреції; (3) рівність перед законом; (4) влада має здійснюватись у правомірний, справедливий та розумний спосіб; (5) права людини мають бути захищені; (6) мають бути забезпечені засоби для розв'язання спорів без надмірних матеріальних витрат чи надмірної тривалості; (7) суд має бути справедливим; (8) дотримання державою як її міжнародно-правових обов'язків, так і тих, що обумовлені національним правом.» [29].

Збіжною із думкою Венеційської комісії, Суду Справедливості ЄС, Європейського суду з прав людини щодо змістовного наповнення верховенства права є окреслене Європейською Комісією коло основних принципів, які покликані розкрити сутність верховенства права як однієї зі спільних цінностей ЄС, наведених у ст. 2 Договору про ЄС.

Зокрема, у Повідомленні Комісії до Європейського Парламенту та Ради «Нові рамки ЄС для зміцнення верховенства права» виділяються наступні принципи: законність, що передбачає прозорий, підзвітний, демократичний і плюралістичний процес прийняття законів; правова визначеність; заборона свавілля з боку виконавчої влади; незалежність і неупередженість судів; ефективний судовий контроль, у тому числі, у частині поваги до основоположних прав; рівність усіх перед законом.

Додатково в згаданому Повідомленні підкреслюється те, що перераховані вище принципи виступають засобом забезпечення дотримання і поваги до демократії та прав людини. Таким чином, верховенство права є конституційним принципом, який має як формальні, так і змістовні елементи (п. 2).

У розвиток свого бачення системних зв'язків верховенства права з іншими цінностями Європейська Комісія висноує, що повага до верховенства права тісно пов'язана з повагою до демократії та основоположних прав: неможливо забезпечити демократію і дотримання прав людини без поваги до верховенства права й навпаки. Основоположні права можуть бути ефективними лише тоді, коли вони підлягають судовому захисту (п. 2 Повідомлення Комісії до Європейського Парламенту та Ради «Нові рамки ЄС для зміцнення верховенства права») [25].

Невипадково Хартія основоположних прав ЄС проголошує підвалинами Союзу принципи демократії та верховенства права (абз. 2 преамбули) [30].

Презентована Україною Дорожня карта з питань верховенства права, що визначає комплекс реформ у межах переговорного процесу щодо членства України в ЄС за переговорними розділами 23 «Судова влада та основоположні права» та 24 «Юстиція, свобода та безпека», окремо робить наголос на правах людини як невід'ємному елементі демократичного режиму, забезпечення та захист яких є можливим у разі дотримання верховенства права.

Зокрема, серед стратегічних результатів Дорожньої карти з питань верховенства права, представлених у п. 3.1 «Рамка прав людини» розділу III «Основоположні права», передбачено досягнення наступного: «Забезпечено відповідність національного законодавства та механізмів захисту прав і свобод людини стандартам Європейського Союзу та положенням Хартії Європейського Союзу про основоположні права та Європейської Конвенції з прав людини». Сприяти цьому має комплекс заходів, з-поміж яких, згадується про розроблення та прийняття Плану дій щодо реалізації Національної стратегії у сфері прав людини спрямованого, у тому числі, на вирішення ключових проблем забезпечення реалізації прав людини в умовах правового режиму воєнного стану та повоєнного відновлення України (пп. 1 п. 3.1 «Рамка прав людини» розділу III «Основоположні права») [1].

Безперечно, в умовах правового режиму воєнного стану завдання із забезпечення та захисту прав людини набуває екзистенційного значення, що обумовлює потребу вжиття з боку держави дієвих заходів щодо запобігання та протидії загрозам воєнного часу з метою унеможливлення настання або мінімізації нега-

тивних наслідків для людини та сфери її соціальних, економічних, екологічних тощо прав. Водночас в умовах воєнного стану значно вищими є ризики порушення прав людини з боку органів державної влади та/або органів місцевого самоврядування, що значно посилює роль судових органів у відновленні порушених прав людини.

Водночас судова практика щодо вирішення справ із окремих категорій спорів, предметом яких виступають права та законні інтереси громадян, демонструє тлумачення та застосування актів законодавства в спосіб, що не може бути визнаний таким, що узгоджується з принципом верховенства права.

Насамперед, найбільш резонансні справи, що розглядаються судами загальної юрисдикції та викликають суперечливі оцінки з боку правничої спільноти, предметно пов'язані із захистом прав громадян, порушених у зв'язку із недотриманням порядку та умов призову на військову службу під час мобілізації.

Знаковою та такою, що набула прецедентного характеру, можна визнати постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 05.02.2025 у справі № 160/2592/23 (далі – Постанова № 160/2592/23) [31].

Зокрема, рішенням суду першої інстанції (Харківського окружного адміністративного суду) було визнано протиправними дії ІНФОРМАЦІЯ_7 щодо призову ОСОБА_1 на військову службу під час мобілізації, а також зобов'язано військову частину НОМЕР_1 прийняти рішення про звільнення ОСОБА_1 з військової служби особового складу Збройних сил України військової частини НОМЕР_1.

Постановою Другого апеляційного адміністративного суду апеляційну скаргу військової частини НОМЕР_1 залишено без задоволення, а рішення Харківського окружного адміністративного суду від 06.05.2024 – без змін.

Як випливає зі змісту п. 5 Постанови № 160/2592/23, задовольняючи позовні вимоги, суд першої інстанції, з яким погодився суд апеляційної інстанції, виходив з того, що ІНФОРМАЦІЯ_5 не надано жодних доказів проведення позивачу медичного огляду та взяття до уваги результатів такого огляду під час призову позивача на військову службу. Отже, у ІНФОРМАЦІЯ_7 були відсутні правові підстави для висновку, що позивач придатний за станом здоров'я до військової служби, а тому, відповідно, вчинено протиправні дії щодо призову ОСОБА_1 на військову службу під час мобілізації. Суди обох інстанцій зазначили, що належним відновленням порушених прав позивача є відновлення становища особи, яке існувало до такого порушення прав, а тому необхідно зобов'язати військову частину НОМЕР_1 прийняти рішення про звільнення ОСОБА_1 з військової служби особового складу Збройних Сил України військової частини НОМЕР_1.

Водночас, розглядаючи касаційну скаргу, Верховний Суд дійшов висновку про необхідність перегляду судових рішень судів обох інстанцій.

Так, як установлено судами попередніх інстанцій, у спірних правовідносинах порушеним є право позивача на належну процедуру його призову на військову

службу під час мобілізації. На думку Верховного Суду, обраний позивачем спосіб захисту порушеного права, який у подальшому застосовано судами обох інстанцій за наслідками розгляду справи, – звільнення з військової служби – є не ефективним, адже не вирішує правомірності акта, який приймається за результатом проведеної процедури призову позивача на військову службу (пункти 50–51 Постанови № 160/2592/23).

Верховний Суд також зауважив, що факт непроходження позивачем медичного огляду під час його призову не є свідченням непридатності позивача до військової служби та не є підставою для звільнення позивача з військової служби відповідно до ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», яка визначає виключний перелік таких підстав (п. 53 Постанови № 160/2592/23).

Верховний Суд констатував, що позовна вимога про зобов'язання військової частини НОМЕР_1 прийняти рішення про звільнення ОСОБА_1 з військової служби не відповідає суті порушеного права позивача, а задоволення цієї вимоги не призведе до поновлення такого права, а тому висновки судів обох інстанцій про задоволення позовних вимог у цій частині є помилковими. Крім того, у контексті вказаного Верховний Суд наголосив, що процедура призову військовозобов'язаного на військову службу під час мобілізації є незворотною, тобто такою, що вже відбулася, а визнання процедури призову протиправною не спричинює відновлення попереднього становища особи, призваної на військову службу (пункти 55–56 Постанови № 160/2592/23).

На переконання Верховного Суду, проведення медичного огляду ОСОБА_1 військово-лікарською комісією в порядку, визначеному Положення № 402, також не впливатиме на відновлення порушеного права позивача в контексті порушеної процедури призову позивача на військову службу, яка є, власне, предметом спору в цій справі. Отже, доводи касаційної скарги щодо обрання такого способу захисту, як проведення медичного огляду ОСОБА_1 військово-лікарською комісією для усунення порушення порядку проведення призову його на військову службу, Верховний Суд визнав необґрунтованими з огляду на неможливість відновлення порушеного права позивача (пункти 57–58 Постанови № 160/2592/23).

За підсумками розгляду касаційної скарги та враховуючи невідповідність спірним правовідносинам обраного судами першої та апеляційної інстанцій способу захисту порушеного права позивача, а також відсутність ефективного засобу його відновлення, Верховний Суд вирішив, що висновки судів попередніх інстанцій не ґрунтуються на правильному застосуванні норм матеріального права (п. 59 Постанови № 160/2592/23).

Розглядаючи аналогічні категорії спорів, суди перших інстанцій, спираючись на Постанову № 160/2592/23, доходили тих самих висновків про обрання позивачем неефективного способу захисту порушених прав та законних інтересів, застосування якого не спричинятиме відновлення попереднього становища особи, призваної на військову службу. Зокрема, вказане впливає з рішень Хмельницького окружного адміністративного суду від 17.04.2025 у справі № 560/485/25

(щодо призову заброньованого працівника на військову службу під час мобілізації) [32]; Запорізького окружного адміністративного суду від 01.05.2025 у справі № 280/471/25 (щодо призову громадянина із психічними захворюваннями на військову службу під час мобілізації) [33].

Водночас Дніпропетровський окружний адміністративний суд, розглядаючи справу № 160/33452/24 щодо призову громадянина із діагнозом хронічний вірусний гепатит «С» на військову службу під час мобілізації з порушенням процедури проходження військово-лікарської комісії, визнав висновки Верховного Суду, викладені в Постанові № 160/2592/23, незастосовними до спірних правовідносин [34].

Відступ від позиції Верховного Суду зумовлений невикористанням останнім принципу права «протиправні дії не тягнуть за собою правомірних наслідків», який, до речі, широко використовується в судовій практиці, у тому числі Верховного Суду, під час вирішення питань правомірності рішень, дій та/або бездіяльності органів влади.

Насамперед, привертають увагу висновки Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду, викладені у постанові від 10.09.2020 у справі № 520/6929/19 за позовом ОСОБА_1 до Первомайської міської ради Харківської області, треті особи – Відділ освіти виконавчого комітету Первомайської міської ради Харківської області, ОСОБА_2, ОСОБА_3, ОСОБА_4, про визнання протиправною бездіяльності та скасування рішення (далі – Постанова № 520/6929/19) [35].

Так, Верховним Судом у Постанові № 520/6929/19 наголошено на тому, що розглядаючи справи, предметом яких є вирішення питання правомірності рішення суб'єкта владних повноважень, суди мають установити насамперед, чи прийняте таке рішення на підставі, у межах повноважень та у спосіб, визначений законом, а також, чи порушує воно права та охоронювані законом інтереси особи (п. 55). У даному випадку передбачається правова оцінка правомірності рішень, дій та/або бездіяльності органів влади крізь призму ч. 2 ст. 19 Конституції України, згідно з якою органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [36].

Ураховуючи зазначене, Верховний Суд висновує, що ключовим питанням при наданні оцінки процедурним порушенням, допущеним під час прийняття суб'єктом владних повноважень рішення, є співвідношення двох базових принципів права: «протиправні дії не тягнуть за собою правомірних наслідків» і, на противагу йому, принцип «формальне порушення процедури не може мати наслідком скасування правильного по суті рішення» (п. 62 Постанови № 520/6929/19).

У підсумку Верховний Суд зауважив, що констатовані судами попередніх інстанцій порушення відповідачем порядку оприлюднення проекту спірного рішення та незабезпечення його обговорення під час сесії міської ради є достатні-

ми підставами для визнання протиправним та скасування такого рішення (п. 64 Постанови № 520/6929/19).

Спираючись на висновки Верховного Суду, наведені у Постанові № 520/6929/19 у частині збалансованого застосування вказаних вище принципів права, Восьмим апеляційним адміністративним судом було задоволено апеляційну скаргу на рішення Тернопільського окружного адміністративного суду у справі за позовом ОСОБА_1, ОСОБА_2 до Тернопільської обласної ради про визнання протиправним та скасування рішення (постанова від 11.03.2021 у справі № 500/320/20) [37]. Позиція Восьмого апеляційного адміністративного суду знайшла підтримку з боку Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду, яким у постанові від 30.07.2024 у справі № 500/320/20 було касаційні скарги було залишено без задоволення [38].

Додатково привертає увагу той факт, що в Постанові № 160/2592/23 Верховним Судом належним чином не враховано Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), що визнаються джерелом права (ч. 1 ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006).

Беручи до уваги те, що Конвенція та практика ЄСПЛ глибоко інтегровані в правову систему ЄС, підвищення якості правосуддя має відбуватися в нерозривному зв'язку з принципами та підходами, у тому числі відтворених у праві ЄС на рівні цінностей, згаданих у ст. 2 Договору про ЄС та додатків до Договорів, які є їх невід'ємною частиною. Серед таких додатків особливе місце відводиться Хартії основоположних прав ЄС, яка тим самим набуває юридичної сили акта первинного права ЄС.

Розділ VI «Правосуддя» Хартії основоположних прав ЄС містить чотири статті, одна з яких окремо закріплює право на ефективний засіб правового захисту та справедливий суд (ст. 47). Зокрема, цією статтею встановлено, що кожен, чий права та свободи, гарантовані законодавством Союзу, порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в суді згідно з умовами, встановленими в цій статті. Додатково підкреслюється, що кожен має право на справедливий та відкритий розгляд його справи протягом розумного строку незалежним та неупередженим судом, попередньо створеним згідно з законом [30].

Вочевидь положення ст. 47 Хартії основоположних прав ЄС корелюють із положеннями ст. 6 «Право на справедливий суд» Конвенції, якою встановлено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення (ч. 1) [39].

Праву на справедливий суд корелює право на ефективний засіб правового захисту, який згадується у вищенаведених положеннях ст. 47 Хартії основополож-

них прав ЄС та ст. 13 Конвенції в тому значенні, що кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

У зв'язку з цим Дніпропетровський окружний адміністративний суд у справі № 160/33452/24 приділив особливу увагу дослідженню практики ЄСПЛ, якою напрацьовано усталене розуміння механізму реалізації права на ефективний захист. Зокрема в постанові суду від 20.03.2025 наводиться узагальнений аналіз положень наступних рішень, а саме:

– у рішенні від 31.07.2003 у справі «Дорани проти Ірландії» ЄСПЛ зазначив, що поняття «ефективний засіб» передбачає запобігання порушенню або припиненню порушення, а так само встановлення механізму відновлення, поновлення порушеного права.

– у рішенні ЄСПЛ у справі «Салах Шейх проти Нідерландів» ефективний засіб інтерпретовано як запобігання тому, щоб відбулося виконання заходів, які суперечать Конвенції, або настала подія, наслідки якої будуть незворотними;

– у рішенні від 17.07.2008 ЄСПЛ у справі «Каїч та інші проти Хорватії» вказав, що для Конвенції було б неприйнятно, якби ст. 13 декларувала право на ефективний засіб захисту, але без його практичного застосування [34].

Вищевказане склало підґрунтя для висновку, якого дійшов Дніпропетровський окружний адміністративний суд, про те, що обов'язковим є практичне застосування ефективного механізму захисту, інакше протилежний підхід суперечитиме принципу верховенства права.

На важливості принципу верховенства права як максими, якою мають керуватися національні судові органи в контексті застосування ст. 6 Конвенції, неодноразово наголошується в тексті Посібника зі статті 6 Європейської конвенції з прав людини (право на справедливий суд (цивільний аспект)), опублікованого ЄСПЛ (далі – Посібник) [40].

В абз. 2 п. 355 Посібника зазначається, що «Право на справедливий судовий розгляд має тлумачитися у світлі Преамбули Конвенції, яка, серед іншого, проголошує, що *верховенство права* є частиною спільної спадщини Договірних Держав. Свавільля тягне за собою заперечення принципу верховенства права й не може бути допустимим щодо процесуальних прав так само, як і щодо матеріальних прав («Ґженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland) [ВП], 2022, § 339).» (*курсив наш* – В. У., Р. Д., Т. Г., С. С.) [40, с. 98].

Додатково в п. 361 Посібника наводяться принципи тлумачення ст. 6 Конвенції й привертають увагу наступні [40, с. 100–101]:

– навіть у контексті *надзвичайного стану* основоположний принцип верховенства права повинен мати переважну силу («Пішкін проти Туреччини» (Pişkin v. Turkey), 2020, § 153);

– цей принцип передбачає, в цілому, повагу до принципу *res judicata* («Ґурмундур Андрі Астрассон проти Ісландії» (Guðmundur Andri Ástráðsson v.

Iceland) [ВП], 2020, § 238; «Кривцова проти Росії» (Krivtsova v. Russia), 2022, §§ 37–39). *Свавілля дорівнює запереченню принципу верховенства права* («Аль-Дулімі та Монтана Менеджмент Інк. проти Швейцарії» (Al-Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland) [ВП], 2016, § 145);

– Конвенція покликана гарантувати не *теоретичні чи ілюзорні, а практичні та ефективні права* («Перез проти Франції» (Perez v. France) [ВП], 2004, § 80; «Ейрі проти Ірландії» (Airey v. Ireland), 1979, § 24).

У рішенні від 06.03.2025 у справі «Токар проти України» ЄСПЛ вчергове наголосив на неприпустимості свавілля в демократичному суспільстві та важливій охоронній та захисній функції принципу верховенства права. Додатково ЄСПЛ виснував, що саме на державу, а не на заявника, покладено обов'язок і відповідальність забезпечувати належне функціонування її правової системи. У контексті цієї справи це включає ведення точних реєстрів, здійснення розслідувань і безперебійну передачу інформації від одного органу до іншого. Проте, як з'ясував ЄСПЛ, у цій справі Вищий адміністративний суд України переклав тягар доведення та зобов'язав заявника нести відповідальність за наслідки очевидного порушення функціонування національної правової системи [41].

ЄСПЛ визнається неприпустимість покладення тягара негативних наслідків помилок або протиправних рішень, дій та/або бездіяльності органів державної влади на осіб, яких вони стосуються. Відповідна позиція ЄСПЛ отримала закріплення у п. 71 рішення у справі «Рисовський проти України» від 20.10.2011, яка полягає у наступному, а саме:

державні органи, які не впроваджують або не дотримуються своїх власних процедур, не повинні мати можливість отримувати вигоду від своїх протиправних дій або уникати виконання своїх обов'язків (див. зазначене вище рішення у справі «Лелас проти Хорватії» (Lelas v. Croatia), п. 74);

ризик будь-якої помилки державного органу повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються (див., серед інших джерел, *mutatis mutandis*, зазначене вище рішення у справі «Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки» (Pincova and Pine v. the Czech Republic), п. 58, а також рішення у справі «Гаші проти Хорватії» (Gashi v. Croatia), заява № 32457/05, п. 40, від 13.12.2007, та у справі «Трго проти Хорватії» (Trgo v. Croatia), заява № 35298/04, п. 67, від 11.06.2009) [42].

Указані висновки сформульовані ЄСПЛ у контексті тлумачення принципу «належного урядування», який «передбачає, що у разі, коли йдеться про питання загального інтересу, зокрема, якщо справа впливає на такі основоположні права людини, як майнові права, державні органи повинні діяти вчасно та в належний і якомога послідовніший спосіб (див. рішення у справах «Беєлер проти Італії» [ВП] (Beyeler v. Italy [GC]), заява № 33202/96, п. 120, ECHR 2000-I, «Онер'їлдіз проти Туреччини» [ВП] (Oneryildiz v. Turkey [GC]), заява № 48939/99, п. 128, ECHR 2004-XII, «Megadat.com S.r.l. проти Молдови» (Megadat.com S.r.l. v. Moldova), заява № 21151/04, п. 72, від 08.04.2008, і «Москаль проти Польщі»

(Moskal v. Poland), заява № 10373/05, п. 51, від 15.09.2009). Зокрема, на державні органи покладено обов'язок запровадити внутрішні процедури, які посилять прозорість і ясність їхніх дій, мінімізують ризик помилок (див., наприклад, рішення у справах «Лелас проти Хорватії» (Lelas v. Croatia), заява № 55555/08, п. 74 від 20.05.2010 і «Тошкуце та інші проти Румунії» (Toscuta and Others v. Romania), заява № 36900/03, п. 37 від 25.11.2008) і сприятимуть юридичній визначеності в цивільних правовідносинах, які зачіпають майнові інтереси (див. зазначені вище рішення в справах «Онер'їлдіз проти Туреччини» (Oneryildiz v. Turkey), п. 128, та «Беєлер проти Італії» (Beyeler v. Italy), п. 119).» (п. 70) [42].

У справах, предметом яких виступає захист прав громадян, порушених у зв'язку із недотриманням порядку та умов призову на військову службу під час мобілізації, типовою є ситуація, коли орган влади діє всупереч ч. 2 ст. 19 Конституції України, тим самим необґрунтовано набуваючи широких дискреційних повноважень, що сигналізує про дисфункції правової системи України, недовіра до правових запобіжників протиправним рішенням, діям та/або бездіяльності органів влади та, як наслідок, недотримання принципу верховенства права, у тому числі, ключової складової – правової визначеності.

У виданні «Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України» стверджується, що дії компетентних органів не мають вчинятися довільно й свавільно, без застосування юридичних гарантій здійснення дискреційних повноважень та цілої низки умов і вимог, що їх має бути при цьому дотримано. Окремо авторами видання робиться наголос на вимозі унормування в юридичний спосіб порядку здійснення (процедури реалізації) та гарантій дискреційних повноважень як формі вияву вимог верховенства права (правовладдя), а саме принципів законності, заборони свавілля, що їм підпорядковано здійснення дискреційних повноважень [43, с. 118–119].

Констатація Верховним Судом у справі № 160/2592/23 *відсутності ефективного засобу відновлення порушеного права позивача* (п. 59 Постанови), що, по суті, означає неможливість захисту порушеного права, спираючись на відомі національній правовій системі способи та засоби, є яскравим свідченням *відмови в правосудді*.

Довільність, необґрунтованість висновків національних судів можуть становити «відмову в правосудді», що неодноразово виступало об'єктом уваги з боку ЄСПЛ.

Зокрема, у Посібнику відзначається, що довільність висновків національного суду може проявлятися у формі неврахування важливих правових аргументів, що мають значення для результату справи (п. 419) [40, с. 114]. Додатково наголошується, що «відмова в правосудді» матиме місце, якщо не буде надано жодних обґрунтувань або якщо надані обґрунтування ґрунтуються на «очевидній» фактичній або юридичній помилці, допущеній національним судом («Баллікташ Бінгоглу проти Туреччини» (Ballıktaş Bingöllü v. Turkey), 2021, § 77, з посиланням на рішення у справі «Морейра Феррейра проти Португалії (№ 2)» (Moreira

Ferreira v. Portugal (№2) [ВП], 2017, § 85, у кримінальній сфері) (п. 419) [40, с. 115].

Крім того, у Посібнику з посиланням на окремі рішення ЄСПЛ визнається, що розбіжності в практиці національних судів створюють правову невизначеність, що є несумісним із вимогами верховенства права (*mutatis mutandis*, «Молла Сали проти Греції» (*Molla Sali v. Greece*) [ВП], 2018, § 153) (п. 420) [40, с. 116].

Відповідно колізії в тлумаченні та застосуванні актів законодавства, створені Верховним Судом, зокрема різними складами колегії суддів Касаційного адміністративного суду, слід визнати результатом непослідовного (вибіркового) врахування основоположних принципів права, як-то принципу «протиправні дії не тягнуть за собою правомірних наслідків», який слід розглядати в системному взаємозв'язку з принципом верховенства права та законністю як його складовою, а також неналежного врахування Конвенції, практики ЄСПЛ та права ЄС.

Як наведено у виданні «Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України», «Верховенство права (правовладдя) передбачає законність, основу, по-перше, на визнанні й беззастережному сприйнятті людини як найвищої цінності, убезпеченні її від свавілля владних інституцій та їхніх посадових осіб, тобто законність, що її у вітчизняній літературі досить часто йменують правозаконністю. Такий підхід до розуміння законності цілком відповідає практиці ЄСПЛ, який у своїх рішеннях неодноразово акцентував увагу на тому, що поняття «згідно із законом» означає «щоб приписи закону не суперечили принципіві верховенства права (правовладдя)»» [43, с. 26]. Додатково в згаданому виданні визнається, що недотримання встановлених законом або іншими нормативними актами процедур або ж їх брак є серйозним порушенням принципу законності [43, с. 35].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження засвідчує, що верховенство права як фундаментальна правова цінність та юридична категорія глибоко інтегрована в конституційно-правову матерію національних правопорядків та складає невід'ємну основу міжнародного права та правових систем наддержавних об'єднань. У розвиток цього положення зазначено, що євроінтеграційний процес змодельований таким чином, що переговори про вступ України до ЄС розпочинаються та завершуються виконанням завдань та дотриманням контрольних показників реформ, установлених дорожніми картами, підготовлених Україною в межах кластеру 1 «Основи процесу вступу до ЄС».

Наголошено, що особлива роль реформ у межах кластеру 1 «Основи процесу вступу до ЄС» зумовлюється превалюванням ціннісного підходу, який набуває конститутивного, парадигмального та системоутворюючого значення. Верховенство права окремо згадується серед цінностей, на яких побудовано ЄС, що знайшло вияв у ст. 2 Договору про ЄС як акті первинного права.

Виявлено, що актами первинного права ЄС встановлено заходи превентивного та захисного характерів, які вживаються Європейською Комісією щодо окремих держав-членів ЄС у разі порушення або створення ризику порушення цінностей ЄС. Відзначається, що в актах вторинного права ЄС отримали закріплення спеціальні заходи впливу на держави-члени ЄС, які переслідують мету забезпечення поваги до верховенства права, в межах механізму обумовленості.

Спираючись на практику Суду Справедливості ЄС, обґрунтовано положення про те, що, у разі порушення принципу верховенства права на етапі розробки правової норми або її застосування, приведенню стану врегульованості суспільних відносин у відповідність із справедливістю як однією з основних засад права має сприяти ефективна судова влада, яка має запобігати свавіллю в разі її допущення з боку держави в особі її органів влади.

Спираючись на висновок Європейської Комісії про системний зв'язок верховенства права з іншими цінностями ЄС, насамперед з повагою до демократії та основоположних прав, обґрунтованим визнано підхід, закладений у Дорожню карту з питань верховенства права, щодо посилення гарантій дотримання прав людини як невід'ємної складової демократичного режиму, що є можливим у разі утвердження верховенства права.

Наголошено, що в умовах воєнного стану значно вищими є ризики порушення прав людини з боку органів державної влади та/або органів місцевого самоврядування, що значно посилює роль судових органів у відновленні порушених прав людини. Водночас доводиться, що судова практика щодо вирішення справ із окремих категорій спорів, предметом яких виступають права та законні інтереси громадян, демонструє тлумачення та застосування актів законодавства в спосіб, що не узгоджується з принципом верховенства права. Зазначене знайшло підтвердження на прикладі найбільш резонансних справ, що розглядаються судами загальної юрисдикції, предметно пов'язаних із захистом прав громадян, порушених у зв'язку із недотриманням порядку та умов призову на військову службу під час мобілізації.

Виявлено, що у справах, предметом яких виступає захист прав громадян, порушених у зв'язку із недотриманням порядку та умов призову на військову службу під час мобілізації, типовою є ситуація, коли орган влади діє всупереч ч. 2 ст. 19 Конституції України, тим самим необґрунтовано набуваючи широких дискреційних повноважень, що сигналізує про дисфункції правової системи України, недовість правових запобіжників протиправним рішенням, діям та/або бездіяльності органів влади та, як наслідок, недотримання принципу верховенства права, у тому числі, ключової складової – правової визначеності.

Правова оцінка висновків Верховного Суду у справі № 160/2592/23 дозволяє стверджувати про спрямування судової практики в бік визнання неможливості захисту порушеного права, спираючись на відомі національній правовій системи способи та засоби, що є яскравим свідченням «відмови в правосудді» та порушення гарантій реалізації права на справедливий суд.

Відповідно зроблено наголос на тому, що колізії в тлумаченні та застосуванні актів законодавства, створювані Верховним Судом, зокрема різними складами колегії суддів Касаційного адміністративного суду, слід визнати результатом непослідовного (вибіркового) врахування основоположних принципів права, як-то принципу «протиправні дії не тягнуть за собою правомірних наслідків», який слід розглядати в системному взаємозв'язку з принципом верховенства права та законністю як його складовою, а також неналежного врахування Конвенції, практики ЄСПЛ та права ЄС.

Резюмуючи проведене дослідження, слід зазначити, що успішність реформ у межах кластеру 1 «Основи процесу вступу до ЄС» переговорної рамки визначатиметься ступенем дотримання та реального впровадження в усі сфери правового регулювання принципу верховенства права. Цьому має сприяти якісний і ефективний правосуддя, завданням якого має виступати утвердження справедливості в суспільстві, захист прав і свобод людини, спираючись на правові цінності, покладені в основу діяльності ЄС, а також міжнародного співтовариства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Дорожня карта з питань верховенства права. *Офіс Віцепрем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції*. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/UA_Dorozhnya_karta_z_pytan_verhovenstva_prava_2.pdf. (дата звернення: 01.05.2025)
- [2] Дорожня карта з питань реформи державного управління. *Офіс Віцепрем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції*. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/UA_Dorozhnya_karta_z_pytan_reformy_derzhavnogo_upravlinnya.pdf. (дата звернення: 01.05.2025)
- [3] Дорожня карта з питань функціонування демократичних інституцій. *Офіс Віцепрем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції*. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/UA_Dorozhnya-karta-z-pytan-funktsionuvannya-demokratychnyh-instytutsij.pdf. (дата звернення: 01.05.2025)
- [4] План заходів щодо захисту прав осіб, які належать до національних меншин (спільнот) України. *Офіс Віцепрем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції*. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Plan-zahodiv-shhodo-zahystu-prav-osib-yaki-nalezhat-do-natsionalnyh-menshyn-spilnot-Ukrayiny.pdf>. (дата звернення: 01.05.2025)
- [5] Dicey A. V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. 10th ed., 1959 / with introd. by E. C. S. Wade. London: Macmillan; New York: St. Martin's Press, 1961 (Reprinted). 534 p.
- [6] Dawson, Mark, Soft Law and the Rule of Law in the European Union: Revision or Redundancy? (June 5, 2009). EUI Working Papers (RSCAS) 2009/24, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1415003> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1415003>. (дата звернення: 01.05.2025)
- [7] Hillon C. Overseeing the Rule of Law in the EU. Legal Mandate and Means, (in:) C. Closa, D. Kochenov (eds.), Reinforcing Rule of Law Oversight in European Union, Cambridge 2016, pp. 59–81.

- [8] Jowell J. «The Rule of Law and its Underlying Values», in *The Changing Constitution*, edited by Jeffrey Jowell and Dawn Oliver, 7th edition, Oxford University Press, 2011. P. 11–35.
- [9] Müller J.-W., *Protecting the Rule of Law (and Democracy!) in the EU. The Idea of a Copenhagen Commission*, (in:) C. Closa, D. Kochenov (eds.), *Reinforcing Rule of Law Oversight in European Union*, Cambridge 2016. P. 206–224.
- [10] Schroeder W. *The European Union and the Rule of Law – State of Affairs and Ways of Strengthening*, (in:) W. Schroeder (ed.), *Strengthening the Rule of Law in Europe. From Common Concept to Mechanisms of Implementation*, Oxford/Portland (Oregon) 2016. P. 3–34.
- [11] Kaarlo Tuori. *The Rule of Law and the Rechtsstaat*, in *Ratio and Voluntas*, Ashgate 2011, chap. 7, pp. 8 ff.
- [12] Turner K. *Rule of Law*, (in:) S. N. Katz (ed.). *The Oxford International Encyclopedia of Legal History*. Oxford, 2009. Vol. 5. P. 164–166.
- [13] Верховенство права : у 3 кн. / С. П. Головатий. Київ : Фенікс, 2006. Кн. 1: Від ідеї – до доктрини. 2006. 623 с.; Кн. 2: Від доктрини – до принципу. 2006. С. 625–1276; Кн. 3: Український досвід. 2006. С. 1277–1747.
- [14] *Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : монографія : у 2 кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького*. Кн. 1. *Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / відп. ред. Н. М. Оніщенко*. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2008. 344 с.; Кн. 2: *Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві / відп. ред. В. Б. Авер'янов*. Київ : Конус-Ю, 2008. 311 с.
- [15] Рабінович П. М., Луців О. М., Добрянський С. П., Панкевич О. З., Рабінович С. П. *Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : монографія / [редкол.: П. М. Рабінович (гол. ред.) та ін.]*. Львів : Сполом, 2016. 197 с.
- [16] Козюбра М. *Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція*. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. №4. С. 24–32.
- [17] Погорілко В. *Коментар до статті 8. Коментар до Конституції України*. Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1996. С. 40.
- [18] Рабінович П. *Громадянське суспільство і правова держава (загальнотеоретичні міркування)*. *Українське право*. 1996. №3. С. 22–34.
- [19] Селіванов В. *Методологічні проблеми запровадження конституційних принципів «верховенства права» і «верховенства закону»*. *Право України*. 1997. №6. С. 8–18.
- [20] Скрипнюк О. В. *Верховенство права як правова і політична цінність. Замість передмови*. *Альманах права*. 2024. Вип. 15. С. 13–17. DOI: <https://doi.org/10.33663/2524-017X-2024-15-13-17>.
- [21] Press release. Daron Acemoglu, Simon Johnson, James A. Robinson. They have helped us understand differences in prosperity between nations. *The Nobel Prize*. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2024/press-release> (дата звернення: 01.05.2025)
- [22] *Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу*. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 01.05.2025)
- [23] *Вступ до політичної системи Європейського Союзу / наук. ред. Я. Шиманек*. Warszawa : Wydawnictwo Akademii Wymiaru Sprawiedliwości, 2024. 258 с. URL: https://aws.edu.pl/wp-content/uploads/2025/01/SZYMANEK-Wstep-do-systemu-politycznego-UE_UKR_www.pdf (дата звернення: 01.06.2025)

- [24] Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Article 7 of the Treaty on European Union – Respect for and promotion of the values on which the Union is based. COM/2003/0606 final. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2003:0606:FIN> (дата звернення: 01.05.2025)
- [25] Communication from the Commission to the European Parliament and the Council a new EU framework to strengthen the rule of law. COM/2014/0158 final. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52014DC0158> (дата звернення: 01.05.2025)
- [26] Regulation (EU, Euratom) 2020/2092 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on a general regime of conditionality for the protection of the Union budget. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/2092/oj/eng#ntc4-LI2020433EN.01000101-E0004> (дата звернення: 01.06.2025)
- [27] Комарова Т., Лазовські А. Судова практика суду справедливості ЄС з питань верховенства права та її значення для України : посібник. *Вища рада правосуддя*. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/8830-0-8-24_posibnyk.pdf (дата звернення: 01.05.2025)
- [28] Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення: 01.05.2025)
- [29] Доповідь Венеційської комісії № 512/2009 «Верховенство права», яка схвалена на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 берез. 2011 р.) / перекл. на укр. мову С. Головатого. *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184.
- [30] Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT&qid=1725105390501> (дата звернення: 01.05.2025)
- [31] Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 05.02.2025 у справі № 160/2592/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124951202> (дата звернення: 01.05.2025)
- [32] Рішення Хмельницького окружного адміністративного суду від 17.04.2025 у справі № 560/485/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126727160> (дата звернення: 01.05.2025)
- [33] Рішення Запорізького окружного адміністративного суду від 01.05.2025 у справі № 280/471/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127022785> (дата звернення: 01.05.2025)
- [34] Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 20.03.2025 у справі № 160/33452/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126130702> (дата звернення: 01.05.2025)
- [35] Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 10.09.2020 у справі № 520/6929/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91444987> (дата звернення: 01.05.2025)
- [36] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 01.05.2025)

- [37] Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 11.03.2021 у справі № 500/320/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95653206> (дата звернення: 01.05.2025)
- [38] Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 30.07.2024 у справі № 500/320/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120697691> (дата звернення: 01.05.2025)
- [39] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.05.2025)
- [40] Посібник зі статті 6 Європейської конвенції з прав людини – Право на справедливий суд (цивільний аспект) (оновлено 31.08.2024). *ЄСПЛ – Платформи обміну знаннями (ЄСПЛ-KS)*. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_ukr (дата звернення: 01.05.2025)
- [41] Рішення Європейського суду з прав людини від 06.03.2025 у справі «Токар проти України» (Заява № 38268/15). Стислий виклад рішення. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/zakonodavstvo/Tokar_Ukraine.pdf (дата звернення: 01.05.2025)
- [42] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Рисовський проти України» від 20.10.2011 (заява № 29979/04). *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854#Text (дата звернення: 01.05.2025)
- [43] Венгер В., Головатий С., Заєць А., Зверев С., Козюбра М., Матвеева Ю., Цельєв О. Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України (Rule of law Checklist at national level: case of Ukraine) / за заг. ред. М. Козюбри ; Центр дослідж. проблем верхов. права та його втілення в нац. практику України НУ «Києво-Могилянська академія». Київ, 2021. 152 с.

REFERENCES

- [1] Roadmap on the rule of law. *Office of the Deputy Prime Minister for European and Euro-Atlantic Integration*. Retrieved from https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/UA_Dorozhnya_karta_z_pytan_verhovenstva_prava_2.pdf [in Ukrainian].
- [2] Roadmap on public administration reform. *Office of the Deputy Prime Minister for European and Euro-Atlantic Integration*. Retrieved from https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/UA_Dorozhnya_karta_z_pytan_reformy_derzhavnogo_upravlinnya.pdf [in Ukrainian].
- [3] Roadmap on the functioning of democratic institutions. *Office of the Deputy Prime Minister for European and Euro-Atlantic Integration*. Retrieved from https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/UA_Dorozhnya-karta-z-pytan-funktsionuvannya-demokratychnyh-institutsij.pdf [in Ukrainian].
- [4] Action plan on the protection of the rights of persons belonging to national minorities (communities) of Ukraine. *Office of the Deputy Prime Minister for European and Euro-Atlantic Integration*. Retrieved from <https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Plan-zahodiv-shhodo-zahystu-prav-osib-yaki-nalezhat-do-natsionalnyh-menshyn-spilnot-Ukrayiny.pdf> [in Ukrainian].
- [5] Dicey, A. V. (1961). *Introduction to the Study of the Law of the Constitution* (10th ed., reprinted, with introduction by E. C. S. Wade). London: Macmillan; New York: St. Martin's Press.

- [6] Dawson, M. (2009). Soft Law and the Rule of Law in the European Union: Revision or Redundancy? *EUI Working Papers (RSCAS) 2009/24*. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=1415003> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1415003>
- [7] Hillion, C. (2016). Overseeing the Rule of Law in the EU. Legal Mandate and Means. In C. Closa & D. Kochenov (Eds.), *Reinforcing Rule of Law Oversight in the European Union* (pp. 59–81). Cambridge: Cambridge University Press.
- [8] Jowell, J. (2011). The Rule of Law and its Underlying Values. In J. Jowell & D. Oliver (Eds.), *The Changing Constitution* (7th ed., pp. 11–35). Oxford: Oxford University Press.
- [9] Müller, J.-W. (2016). Protecting the Rule of Law (and Democracy!) in the EU. The Idea of a Copenhagen Commission. In C. Closa & D. Kochenov (Eds.), *Reinforcing Rule of Law Oversight in the European Union* (pp. 206–224). Cambridge: Cambridge University Press.
- [10] Schroeder, W. (2016). The European Union and the Rule of Law – State of Affairs and Ways of Strengthening. In W. Schroeder (Ed.), *Strengthening the Rule of Law in Europe. From Common Concept to Mechanisms of Implementation* (pp. 3–34). Oxford/Portland (Oregon): Hart Publishing.
- [11] Tuori, K. (2011). The Rule of Law and the *Rechtsstaat*. In *Ratio and Voluntas* (Chap. 7, pp. 8 ff.). Farnham: Ashgate.
- [12] Turner, K. (2009). Rule of Law. In S. N. Katz (Ed.), *The Oxford International Encyclopedia of Legal History* (Vol. 5, pp. 164–166). Oxford: Oxford University Press.
- [13] Holovatyĭ, S. P. (2006). The Rule of Law: in 3 books. Kyiv: Feniks [in Ukrainian]. Vol. 1: From Idea to Doctrine, 623 p.; Vol. 2: From Doctrine to Principle, pp. 625–1276; Vol. 3: Ukrainian Experience, pp. 1277–1747.
- [14] Shemshuchenko, Yu.S. (Ed.). (2008). The principle of the rule of law: problems of theory and practice: monograph (in 2 vols.). Vol. 1: The rule of law as a principle of the legal system: theoretical problems (N. M. Onishchenko, Ed.). Kyiv: Yurydychna dumka; Vol. 2: The principle of the rule of law in state activity and administrative law (V. B. Averyanov, Ed.). Kyiv: Konus-Yu [in Ukrainian].
- [15] Rabinovych, P. M., Lutsiv, O. M., Dobrianskyi, S. P., Pankevych, O. Z., & Rabinovych, S. P. (2016). The principle of the rule of law: problems of theory and practice. In P. M. Rabinovych (Ed.) et al. Lviv: Spolom [in Ukrainian].
- [16] Koziubra, M. (2000). The principle of the rule of law and constitutional jurisdiction. *Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, (4), 24–32 [in Ukrainian].
- [17] Pohorylko, V. (1996). Commentary to Article 8. In *Commentary to the Constitution of Ukraine* (p. 40). Kyiv: Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy [in Ukrainian].
- [18] Rabinovych, P. (1996). Civil society and the rule of law (general theoretical reflections). *Ukrainian Law*, (3), 22–34 [in Ukrainian].
- [19] Selivanov, V. (1997). Methodological problems of implementing the constitutional principles of «the rule of law» and «the rule of statute». *Law of Ukraine*, (6), 8–18 [in Ukrainian].
- [20] Skrypniuk, O. V. (2024). The rule of law as legal and political value. Instead of a foreword. *Almanac of Law*. 15, 13–17. <https://doi.org/10.33663/2524-017X-2024-15-13-17> [in Ukrainian].
- [21] Nobel Prize. (2024). *Press release: Daron Acemoglu, Simon Johnson, James A. Robinson. They have helped us understand differences in prosperity between nations*. The Nobel Prize. Retrieved from <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2024/press-release/>

- [22] Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. *Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text [in Ukrainian]
- [23] Szymanek, Y. (Ed.). (2024). Introduction to the Political System of the European Union. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Wymiaru Sprawiedliwości. Retrieved from https://aws.edu.pl/wp-content/uploads/2025/01/SZYMANEK-Wstep-do-systemu-politycznego-UE_UKR_www.pdf [in Ukrainian]
- [24] European Commission. (2003). *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Article 7 of the Treaty on European Union – Respect for and promotion of the values on which the Union is based* (COM/2003/0606 final). Eur-lex. Access to European Union Law. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2003:0606:FIN>
- [25] European Commission. (2014). *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: A new EU framework to strengthen the rule of law* (COM/2014/0158 final). Eur-lex. Access to European Union Law. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52014DC0158>
- [26] European Parliament and Council. (2020). *Regulation (EU, Euratom) 2020/2092 of 16 December 2020 on a general regime of conditionality for the protection of the Union budget*. Eur-lex. Access to European Union Law. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/2092/oj/eng#ntc4-LI2020433EN.01000101-E0004>
- [27] Komarova, T., & Lazowski, A. CJEU case law on the rule of law and its significance for Ukraine. *High Council of Justice*. Retrieved from https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/8830-0-8-24_posibnyk.pdf [in Ukrainian]
- [28] Decision of the Constitutional Court of Ukraine of 02.11.2004 № 15-rp/2004 in the case on the court's imposition of a milder sentence. *Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> [in Ukrainian].
- [29] Venice Commission. (2011). *The Rule of Law. Report No. 512/2009 adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011)*. S. Holovaty (transl. into Ukrainian). *Law of Ukraine*, 10, 168–184 [in Ukrainian].
- [30] European Union. (2012). *Charter of Fundamental Rights of the European Union*. Eur-lex. Access to European Union Law. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT&qid=1725105390501>
- [31] Supreme Court of Ukraine. (2025, February 5). *Ruling in case № 160/2592/23*. Unified State Register of Court Decisions. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124951202> [in Ukrainian]
- [32] Khmelnytskyi District Administrative Court. (2025, April 17). *Decision in case № 560/485/25*. Unified State Register of Court Decisions. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126727160> [in Ukrainian]
- [33] Zaporizhia District Administrative Court. (2025, May 1). *Decision in case № 280/471/25*. Unified State Register of Court Decisions. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127022785> [in Ukrainian].
- [34] Dnipropetrovsk District Administrative Court. (2025, March 20). *Decision in case № 160/33452/24*. Unified State Register of Court Decisions. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126130702> [in Ukrainian].
- [35] The Supreme Court as a panel of judges of the Administrative Court of Cassation. (2020, September 10). *Ruling in case № 520/6929/19*. Unified State Register of Court Decisions. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91444987> [in Ukrainian].

- [36] Constitution of Ukraine. (1996, June 28). № 254к/96-VR. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
- [37] Eighth Administrative Court of Appeal. (2021, March 11). *Ruling in case № 500/320/20. Unified State Register of Court Decisions*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95653206> [in Ukrainian]
- [38] The Supreme Court as a panel of judges of the Administrative Court of Cassation. (2024, July 30). *Ruling in case № 500/320/20. Unified State Register of Court Decisions*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120697691> [in Ukrainian]
- [39] Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ratified by the Law of Ukraine № 475/97-VR of July 17, 1997. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
- [40] European Court of Human Rights. (2024, August 31). *Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights – Right to a fair trial (civil limb)*. ECHR-KS Platform. Retrieved from https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_ukr
- [41] European Court of Human Rights. (2025, March 6). *Case of Tokar v. Ukraine (Application № 38268/15): Summary of the judgment*. The judiciary of Ukraine. Retrieved from https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/zakonodavstvo/Tokar_Ukraine.pdf [in Ukrainian]
- [42] European Court of Human Rights. (2011, October 20). *Case of Rysovskyy v. Ukraine (Application № 29979/04)*. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854#Text
- [43] Venger, V., Holovaty, S., Zaiets, A., Zvieriev, Ye., Koziubra, M., Matvieieva, Yu., & Tseliev, O. (2021). *Rule of law checklist at national level: case of Ukraine*. In Koziubra, M. (Ed.). Kyiv: National University of «Kyiv-Mohyla Academy», Center for Rule of Law Studies [in Ukrainian].

Володимир Анатолійович Устименко

Доктор юридичних наук, професор

Член-кореспондент Національної академії наук України

Національна академія наук України

01030, вул. Володимирська, 54, Київ, Україна

Член-кореспондент Національної академії правових наук України

Національна академія правових наук України

61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Директор Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України»

01032, бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, Україна

Volodymyr A. Ustyenko

Dr. Sc. (Law), Professor

Corresponding Member of the NAS of Ukraine

National Academy of Sciences of Ukraine

01030, 54, Volodymyrska St., Kyiv, Ukraine

Corresponding Member of the NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70, Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Director of the State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal
Research of National Academy of Sciences of Ukraine»
01032, 60, Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine

Руслан Аятшахович Джабраїлов

Доктор юридичних наук, професор
Заступник директора з наукової роботи Державної установи «Інститут економіко-
правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»
01032, бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, Україна

Ruslan A. Dzhabrailov

Dr. Sc. (Law), Professor
Deputy director of the State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal
Research of National Academy of Sciences of Ukraine»
01032, 60, Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine

Тетяна Степанівна Гудіма

Доктор юридичних наук, старший дослідник
Заступник завідувача відділу проблем модернізації господарського права та за-
конодавства Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень іме-
ні В. К. Мамутова Національної академії наук України»
01032, бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, Україна

Tetiana S. Hudima

Dr. Sc. (Law), Senior Researcher
Deputy head of the Department of economic law and legislation modernization Issues
of the State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal
Research of National Academy of Sciences of Ukraine»
01032, 60, Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine

Станіслав Вадимович Сєрєбряк

Доктор юридичних наук
Старший науковий співробітник відділу проблем модернізації господарського
права та законодавства Державної установи «Інститут економіко-правових до-
сліджень

імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»
01032, бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, Україна

Stanislav V. Sieriebriak

Dr. Sc. (Law)

Senior researcher of the Department of economic law and legislation modernization
Issues of the State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal
Research of National Academy of Sciences of Ukraine»
01032, 60, Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Устименко В. А., Джабраїлов Р. А., Гудіма Т. С.,
Серебряк С. В. Принцип верховенства права як засіб утвердження фундаменталь-
них цінностей: погляд крізь призму права ЄС та практики ЄСПЛ. *Вісник Націо-
нальної академії правових наук України*. 2025. Том 32. Том 2. С. 87–114.

Suggested Citation: Ustymenko, V. A., Dzhabrailov, R. A., Hudima, T. S., & Sieriebriak,
S. V. (2025). The Principle of the Rule of Law as a Means of Upholding Fundamental
Values: a Perspective Through the Lens of EU Law and ECHR Case Law. *Journal of the
National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 32(2), 87–114.

Стаття надійшла / Submitted: 14/05/2025

Доопрацьовано / Revised: 14/06/2025

Схвалено до друку / Accepted: 30/06/2025